

УДК 349.3

СОЦІАЛЬНІ ПРАВА ЯК ПРИРОДНІ ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ЇХ НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Божко Д. В.,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
державно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: у статті розглянуто соціальні права людини і громадянина в Україні як природжені права, що виникають з моменту її народження; визначено та проаналізовано окремо кожне таке право, що гарантується Конституцією України, та іншими нормативно правовими актами національного та міжнародного законодавства.

Ключові слова: право соціального забезпечення, соціальні права, природні права, соціальний захист, права людини.

Аннотация: в статье рассмотрены социальные права человека и гражданина в Украине как природные права, которые возникают с момента его рождения; определено и проанализировано отдельно каждое такое право, гарантируемое Конституцией Украины, и другими нормативно-правовыми актами национального и международного законодательства.

Ключевые слова: право социального обеспечения, социальные права, естественные права, социальная защита, права человека.

Annotation: The statute has social rights of people and a horticulturalist in Ukraine, as natural rights, just to get out of the way at the moment of folklore. It is signed that the local authorities are entitled to be guaranteed by the Constitution of Ukraine and by the latest regulatory legal acts of national and international legislation.

Key words: social right law, social rights, natural rights, socialist rights, human rights.

У нашому житті існує ймовірність настання обставин, через які погіршується стан особистого здоров'я, що, тим самим, може призвести до втрати заробітку, який є основним джерелом існування. До таких неприємних, але неминучих обставин, можна віднести, зокрема хворобу, інвалідність, старість, тимчасову втрату працездатності та інше. Самостійно людина не в змозі перебороти обставини, які настали, оскільки вони тісно пов'язані з трудовою діяльністю та практично не залежать від людської волі, але є складовою системи соціального захисту держави та мають неминучий вплив на соціальну стабільність держави та рівень економічного розвитку нашої держави. Саме тому держава бере на себе відповідальність за настання таких обставин і створює соціальний захист як основну систему підтримки нужденним верствам населення, на яку людина, що потрапила в такі обставини, може розраховувати в повному обсязі, бо саме ця підтримка є соціальною гарантією з боку держави.

Згідно з чинним законодавством соціальний захист є системою державних гарантій із забезпечення прав громадян на соціальну підтримку та реалізацію соціальних прав у визначеній сфері соціального захисту.

Соціальні права знайшли своє відображення у чинному законодавстві України та в Основному законі України, а саме в конституційних положеннях, які представляють собою, у першу чергу, можливості людини і громадянина забезпечуватися належними соціальними умовами життя, чим пояснюється їх призначення. Стаття 46 Основного закону України наголошує на тому, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у випадку повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [1]. Таке право є природним і невідчужуваним, що належить кожному з моменту його народження.

Неабияку увагу розумінню природного права приділяли в своїх працях Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Д. Дідро та інші. Отже, природні права люди – це невідчужувані права і свободи особи, які індивід отримує з моменту свого народження. Можна говорити, що такі права є основним поняттям будь-якого права взагалі. У теорії держави і права таке поняття означає сукупність принципів, прав і цінностей, продиктованих самою природою людини і таких, що не залежать від законодавчого визнання або невизнання їх у конкретній державі [2, с. 19].

Також не можна не погодитися з думкою Л. Расказова і І. Упорова, де зазначено, що природне право починає історію права взагалі, «природне право» у своїй генезі виходить з біологічної природи людини, з чого виходить, що право починається з інстинктів. Наприклад, з інстинкту виходить щонайперше природне право – право на життя. Права на свободу, гідність особи, особисту недоторканність також сформувалися на ранньому етапі розвитку людського співтовариства» [3]. Р. Папаян у монографічному дослідженні «Християнські корені сучасного права» зазначає, що такі особисті права як право на життя [4, с. 34], людську гідність [4, с. 147] були передбачені ще в Старому Заповіті. Тим самим можна підкреслити, що права людини, які вона здобуває з моменту її народження, і які називаються природженими правами людини, беруть свій початок з давніх-давен.

На сьогодні в юридичній науці у результаті систематизації прав людини виникла теорія трьох поколінь прав людини [5, с. 134].

Традиційну класифікацію прав людини, в основі якої лежить генераційний підхід, розробив французький науковець Карел Васак. Цей поділ прав на покоління передбачає, що перше покоління становлять громадянські і політичні права, друге покоління – соціально-економічні та культурні права, третє – колективні або солідарні права [6, с. 160].

Таким чином, з моменту народження людина має коло природжених прав, у які, певним чином, входять соціальні права щодо конкретної людини, які в подальшому трансформуються, певним чином, у соціальний захист. До таких прав відносять: право на житло, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, право на працю, право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, право громадян на відпочинок, право на освіту, право на своєчасну та справедливую оплату праці не нижче мінімальних стандартів, право на соціальний захист. Держава, у свою чергу, повинна створювати належні умови та гарантувати реалізацію всіх природжених прав. Розглянемо кожне з перелічених прав окремо з боку законодавчого закріплення в Україні [7].

Право на житло (тут і далі курсив наш – Д.Б.), окрім ст. 47 Конституції України, закріплено також у ст. 1 Житлового кодексу України. Громадянам, що потребують соціального захисту, надається житло державою та органами місцевого самоврядування за доступну для них плату або безоплатно відповідно до закону. Ніхто не може бути примусово позбавлений житла тільки як на підставі закону за рішенням суду. Основними формами реалізації конституційного права на житло є такі: будівництво житла, оренда житла, придбання житла у власність, безкоштовне отримання житла.

Право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля є правом, що притаманне людині з моменту її народження. А саме це право проживання в сприятливому навколишньому середовищі, безпечному для життя і здоров'я людини, право вимагати усунення перешкод при здійсненні цього права у визначеному законом порядку, право на звертання у відповідні органи, здійснення захисту порушеного права створенням державою певних правових гарантій. Визначеними критеріями якості природного навколишнього середовища, на підставі яких законодавчо здійснюється висновок безпеки довкілля, є екологічні стандарти, нормативи (ст. 31–33 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища») [8]. Закріплено таке право у ст. 50 Конституції України та в ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї. Стаття 48 Конституції України гарантує кожному право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, включаючи достатнє харчування, одяг та житло.

Право на працю. Основним елементом його є життєвий рівень громадян, заробітна плата, одержана особисто ним – винагорода за трудовим договором або така, що виплачується працівникові за виконану ним роботу. Гарантує таке право ст. 48 Конституції України та Закон України «Про оплату праці» [9]. Мінімальна заробітна плата в Україні визначається у розмірі, не нижчому за вартісну величину межі малозабезпеченості з розрахунку на працездатну особу.

Право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Стаття 49 Конституції України наголошує, що кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Держава повинна створювати позитивні умови для ефективного і доступного для всіх медичного обслуговування, сприяти розвитку лікувальних закладів усіх форм власності та дбати про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечуючи санітарно-епідемічне благополуччя громадян у державі.

Право громадян на відпочинок знайшло своє відображення у ст. 24 Загальної декларації прав людини [10], де зазначено що кожна людина має право на відпочинок і дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку. У національному законодавстві це право закріплено у ст. 45 Конституції України та Законі України «Про відпустки» [11].

Кожен має право на освіту (ст. 53 Конституції України). Згідно зі ст. 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [12] Конституція визнає право на освіту кожної людини, незалежно від її статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партії, ставлення до релігії, стану здоров'я та інших обставин. Конституційні обов'язки держави – це забезпечення розвитку вищої і післядипломної освіти. Заклади вищої освіти незалежно від форми власності мають один з чотирьох рівнів акредитації, що дає змогу готувати фахівців певного рівня вищої освіти. Згідно зі ст. 53 Конституції України в державних і комунальних закладах громадяни мають право безоплатно отримати вищу освіту. Прийом громадян у такі заклади здійснюється на конкурсній основі відповідно до особистих здібностей кожного з них.

Право працівника на своєчасну та справедливую оплату праці. Конституція України в ст. 43 гарантує кожному громадянину право на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Основними законодавчими актами, які регулюють питання оплати праці є Закон України «Про оплату праці» [9] та Кодекс законів про працю України [13].

Право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у випадку повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Ці норми містяться в ст. 46 Конституції України та низці Законів України щодо кожного з видів соціальних ризиків.

У цьому питанні не можна не зробити огляд конституційних положень щодо соціальних прав. Стаття 1 Конституції наголошує що Україна є соціальною і правовою державою; людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3); права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3); права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21); конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані; при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ст. 22). Конституція

визнала право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у випадку повної, часткової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття із незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, пенсії, інші види соціальних виплат та допомог, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом (ст. 46); для громадян, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону (ст. 47); право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48); право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49); сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою (ст. 51); право дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на державне утримання та виховання (ст. 52); право на доступну і безоплатну освіту у державних та комунальних навчальних закладах (ст. 53); право на соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей (ст. 17); виключно законами України визначаються основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці та зайнятості, шлюбу і сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічної безпеки.

Згадаємо міжнародну практику де, по-перше, міжнародно-правові акти є джерелами права соціального забезпечення та, по-друге, відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Якщо міжнародним договором України передбачено інші правила, ніж у законі, то застосовуються правила міжнародного договору. Особливе місце в праві соціального забезпечення займають такі міжнародні документи як Загальна декларація прав людини, яка передбачила право на соціальне забезпечення у ст. 22, за допомогою національних зусиль та міжнародного співробітництва й відповідно до структури і ресурсів кожної держави. У подальшому було прийнято Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права [12], який гарантує кожному право на соціальне забезпечення, право на соціальне страхування, та забезпечення права кожного на відповідний життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, також достатнє харчування, житло і одяг, та прийнята Радою Європи Європейська соціальна хартія, що була переглянута у 1996 р. у Страсбурзі. Яка за своєю метою несе підтримку системи соціального забезпечення, як це передбачено міжнародною конвенцією Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення, зобов'язує держави створити систему надання соціальних допомог для громадян, що не мають достатніх засобів для існування. Хартією передбачено також право інвалідів на реабілітацію, на працевлаштування та отримання соціальних допомог. Конвенції і рекомендації МОП роблять свій внесок у право соціального забезпечення.

Підсумовуючи зазначене вище, можна зробити висновок про те, що права людини є відображенням її об'єктивних потреб і такі потреби визнано певними «правами» людини як у міжнародних, так і в національних юридичних актах. Після визнання України соціальною державою (ст. 1 Конституції України) вони проявилися як соціальні права та трансформувалися в систему соціального забезпечення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Права человека: учеб. для вузов / под ред. Е.А. Лукашевой. Москва, 1999. 269 с.
3. Паньків О. М., Петровський Ю.І. Право людини на розпорядження життям: деякі аспекти. *Медичне право України: проблеми становлення та розвитку: матер. I Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Львів, 19–20 квіт. 2007 р.). 2007. С. 210–215.
4. Папаян Р.А. Христианские орны современного права. Москва, 2002. 416 с.
5. Скаун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс). Харьков, 2005. 840 с.
6. Балібрух Н.Б. Класифікація прав людини за Карелом Васаком. *Теорія і практика конституціоналізму: український та зарубіжний досвід: мат.наук.-практ. конф.* (м. Львів, 30 квіт. 2015 р.). 2015. С.160–163.
7. Житловий кодекс України від 30 червня 1983 р. № 5464-Х
8. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ
9. Закон України «Про оплату праці» від 24 березня 1995 року № 108/95-ВР
10. Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року/ (Док.ООН/PES/217 А).
11. Закон України «Про відпустки» від 15 листопада 1996 року № 504/96-ВР.
12. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року.
13. Кодекс законів про працю України, затв. Законом УРСР від 10 груд. 1971 р. і введений у дію з 1 червня 1972 р.
14. Європейська соціальна Хартія» (переглянута). Хартію ратифіковано із заявами Законом № 137-V від 14.09.2006. ВВР. 2006. N 43. Ст. 418.